(5). Ashurova D.U. (2019). Cognitive Modeling of Fictional Text. Springer.
(6). Chopin K. (1897). A Pair of Silk Stockings. Vogue.
(7). Kincaid J. (1978). Girl. The New Yorker.
(8). Levinson S.C. (1983). Pragmatics. Cambridge University Press.

Bakirov Feruz Sayfulla o'g'li (Shahrisabz davlat Pedagogika instituti doktoranti; feruzbakirov@gmail.com; https://orcid.org/0009-0007-6640-2845)

BOLALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA OTA-ONANING SHAXSIY NAMUNASI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonida ota-onaning shaxsiy namunasi yetakchi tarbiyaviy omil sifatida tahlil qilinadi. Oiladagi kundalik ekologik xulq-atvor, resurslardan oqilona foydalanish, tabiatga ehtiyotkor munosabat va chiqindilar bilan muomala qilish kabi amaliy odatlarning bola ongiga ta'siri yoritiladi. Ijtimoiy o'rganish nazariyasi, ekologik tizimlar yondashuvi hamda barqaror rivojlanish uchun ta'lim tamoyillari asosida ota-onaning so'z va amali o'rtasidagi uyg'unlikning tarbiyaviy ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, oilada ekologik mas'uliyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi amaliy usullar va ota-ona–bola hamkorligining samarali shakllari taklif etiladi.*

Kalit so'zlar: *ekologik madaniyat, ekologik tarbiya, oila, ota-ona, shaxsiy namuna, ekologik xulq-atvor, ekologik mas'uliyat, barqaror rivojlanish.*

ЛИЧНЫЙ ПРИМЕР РОДИТЕЛЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У ДЕТЕЙ

Аннотация. *В статье личный пример родителей рассматривается как один из ведущих воспитательных факторов формирования экологической культуры у детей. Анализируется влияние повседневного поведения в семье – бережного использования воды и энергии, ответственного обращения с отходами, заботы о растениях и окружающей среде – на становление экологических привычек ребёнка. На основе идей социального научения, экологического подхода к развитию личности и принципов образования в интересах устойчивого развития раскрывается значение согласованности между словами и поступками родителей. Предлагаются практические формы семейной деятельности, направленные на развитие экологической ответственности детей.*

Ключевые слова: *экологическая культура, экологическое воспитание, семья, родители, личный пример, экологическое поведение, ответственность, устойчивое развитие.*

THE PERSONAL EXAMPLE OF PARENTS IN FORMING ECOLOGICAL CULTURE IN CHILDREN

Annotation. *This article examines parental personal example as a key educational factor in the formation of ecological culture in children. It discusses how everyday family practices–careful use of water and energy, responsible waste handling, respect for plants and the surrounding environment–shape children's ecological habits. Drawing on social learning theory, ecological approaches to human development, and education for sustainable development, the article highlights the importance of consistency between what parents say and what they actually do. Practical forms of parent–child cooperation aimed at strengthening ecological responsibility are also proposed.*

Keywords: *ecological culture, environmental education, family, parents, personal example, ecological behavior, responsibility, sustainable development.*

Kirish. XXI asrda ekologik muammolar faqat tabiatshunoslik yoki atrof-muhitni muhofaza qilish doirasidagi masala bo'lib qolmay, insonning kundalik turmushi, qadriyatlari va xulq-atvori bilan bevosita bog'liq ijtimoiy-pedagogik muammoga aylandi. Suv va energiyadan foydalanish, maishiy chiqindilar miqdori, iste'mol madaniyati, yashil hududlarga munosabat singari ko'plab ekologik natijalar odamlarning har kuni takrorlanadigan qarorlaridan tarkib topadi. Shu sababli ekologik ta'limning samarasi bolaga nechta ekologik tushuncha o'rgatilgani bilangina emas, balki ushbu bilimlar kundalik odatlarga qay darajada aylangani bilan ham belgilanadi [1].

Bolalik davrida xulq-atvor me'yorlari, munosabat shakllari va qadriyatlar ko'p jihatdan oila muhitida o'zlashtiriladi. Bola kattalar aytgan fikrlarni tinglash bilan birga, ularning real hayotdagi harakatlarini muntazam kuzatadi, takrorlaydi va asta-sekin o'zining odatiy xatti-harakatiga aylantiradi. Shu ma'noda ota-onaning tabiatga munosabati ekologik tarbiyaning yashirin, ammo kuchli dasturi vazifasini bajaradi. Uyda suvni keraksiz oqizmaslik, chiroqni bekorga yoqib qo'ymaslik, chiqindini tartibli yig'ish, oziq-ovqatni isrof

qilmaslik yoki daraxt va gullarni parvarishlash kabi oddiy odatlar bola uchun ekologik mas'uliyatning amaliy mazmunini ochib beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda ota-onaning shaxsiy namunasining pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish, uning psixologik va ijtimoiy mexanizmlarini yoritish hamda oilada qo'llash mumkin bo'lgan samarali amaliy yo'llarni asoslashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ekologik madaniyat tushunchasi, odatda, insonning tabiat haqidagi bilimlari, ekologik qadriyatlari, mas'uliyat hissi va atrof-muhitga nisbatan amaliy xulq-atvorining birligi sifatida qaraladi. J.Palmer ekologik ta'limni faqat tabiat haqidagi ma'lumotlarni o'zlashtirish emas, balki tabiat bilan bevosita tajriba, atrof-muhit muammolarini tushunish va mas'uliyatli harakat qilishni birlashtiruvchi jarayon sifatida izohlaydi [2]. Bunday yondashuv ekologik tarbiyada oila muhitining ahamiyatini kuchaytiradi, chunki bola aynan oilada ekologik bilimlarning amaliy ko'rinishiga duch keladi.

A.Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, bolalar ko'plab xulq shakllarini boshqalarning harakatlarini kuzatish va modellashtirish orqali o'zlashtiradilar [3]. Ota-ona bolaga eng yaqin va muntazam kuzatiladigan model bo'lgani uchun uning kundalik xatti-harakatlari tarbiyaviy ta'sirga ega. Masalan, ota-ona doimo ko'chaga chiqindi tashlamaslik haqida gapirsa-yu, amalda buning aksini qilsa, bola uchun verbal talabning ishonchliligi pasayadi. Aksincha, ota-onaning harakati va talabi bir-biriga mos bo'lsa, ekologik me'yorning ichkilashtirilishi osonlashadi.

U.Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi bola rivojlanishini uning yaqin va uzoq ijtimoiy muhitlari o'zaro ta'siri bilan izohlaydi [4]. Oila bolaning mikrotizimidagi eng barqaror muhitlardan biri hisoblanadi. Maktabda o'rgatilgan ekologik qoidalar oilada qo'llab-quvvatlansa, ta'limning ta'siri mustahkamlanadi; aks holda, bola bir-biriga zid bo'lgan ikki xil xulq standartiga duch kelishi mumkin. Demak, ekologik ta'lim samaradorligi oila va ta'lim muassasasidagi talablarning uyg'unligiga ham bog'liq.

UNESCOning barqaror rivojlanish uchun ta'lim konsepsiyasida bilim bilan bir qatorda qadriyat, ko'nikma va mas'uliyatli harakatni shakllantirish muhim deb qaraladi [5]. Bu qarash oilaviy tarbiyada ham dolzarb: ekologik mas'uliyat alohida mavzu sifatida emas, balki kundalik turmushning tabiiy me'yori sifatida namoyon bo'lishi kerak. L.Chawla tadqiqotlari esa tabiat bilan ijobiy bolalik tajribasi va yaqin kattalarning ta'siri keyingi hayotdagi ekologik g'amxo'rlik bilan bog'liqligini ko'rsatadi [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tizimli, qiyosiy-pedagogik va ijtimoiy-psixologik tahlil usullaridan foydalanildi. Ekologik madaniyatning tarkibiy qismlari bilim, qadriyat, hissiy munosabat va amaliy xulq birligi sifatida ko'rib chiqildi. Ota-onaning shaxsiy namunasi esa bolaning ekologik xulqini shakllantiruvchi kuzatuv, taqlid, rag'bat va hamkorlik mexanizmlari orqali tahlil qilindi.

Nazariy tahlilda ijtimoiy o'rganish nazariyasi, ekologik tizimlar yondashuvi va barqaror rivojlanish uchun ta'lim tamoyillari o'zaro bog'liq holda qo'llanildi. Ushbu metodologik yondashuv ota-onaning ekologik tarbiyadagi rolini faqat nasihat beruvchi shaxs sifatida emas, balki kundalik muhitni tashkil etuvchi, xulq modeli yaratib beruvchi va bolaning mustaqil ekologik qarorlarini qo'llab-quvvatlovchi subyekt sifatida ko'rish imkonini beradi.

Tahlilning asosiy mezonlari sifatida ota-onaning shaxsiy ekologik xulqi, ekologik talablarning izchilligi, bola bilan hamkorlikdagi faoliyat, ekologik qarorlarni tushuntirish va mustaqil mas'uliyatni rag'batlantirish belgilandi.

Tahlil va natijalar. Ota-onaning shaxsiy namunasi ekologik tarbiyaning eng tabiiy shakllaridan biridir. Bola kattalarning xatti-harakatini maxsus dars sifatida emas, hayotning normal qoidasi sifatida qabul qiladi. Masalan, oilada xarid paytida ortiqcha paketlardan voz kechish, qayta ishlatiladigan sumkadan foydalanish, suvni tejash yoki keraksiz elektr jihozlarini o'chirib qo'yish doimiy odatga aylangan bo'lsa, bola ekologik xulqni alohida talab emas, kundalik madaniyatning bir qismi sifatida o'zlashtiradi.

Shaxsiy namunaning kuchi, avvalo, so'z va amalning mosligida namoyon bo'ladi. Tarbiyaviy muloqotda ota-ona "tabiatni asrash kerak" deb aytishi mumkin, biroq bola uchun ushbu fikrning real mazmuni ota-onaning amaliy harakatida ko'rinadi. Agar kattalar umumiy joylarni iflos qilmasa, chiqindini imkon qadar saralasa, suv va energiyani tejasa, yashil hududlarga ehtiyotkorlik bilan yondashsa, bola ekologik me'yorning kundalik hayotga tatbiq etilishini kuzatadi. Bu jarayon ekologik bilimning xulqqa aylanishida muhim vositachi bo'ladi.

Ikkinchi muhim jihat ekologik xatti-harakatning sababini bolaga tushuntirishdir. Ba'zan ota-onalar "bunday qilma" yoki "suvni o'chir" kabi qisqa buyruqlar bilan cheklanadi. Biroq tarbiyaviy nuqtayi nazardan, qoidaning sababini izohlash samaraliroq. Masalan, suvni tejash faqat to'lovni kamaytirish uchun emas, suv cheklangan tabiiy resurs ekanligi bilan bog'liq ekani tushuntirilsa, bola harakatning ekologik ma'nosini

anglaydi. Bu esa tashqi nazoratga emas, ichki mas'uliyatga asoslangan xulqni shakllantirishga yordam beradi.

Uchinchi jihat bolani oilaviy ekologik faoliyatning faol ishtirokchisiga aylantirishdir. Daraxt yoki gul ekish, uy o'simligini parvarishlash, xonadondagi suv va elektr sarfini birgalikda kuzatish, foydalanilmayotgan buyumlarni qayta ishlatish yo'llarini topish, mahalla tozaligiga hissa qo'shish kabi faoliyatlar bolada "mening harakatim natijaga ta'sir qiladi" degan tajribani vujudga keltiradi. Bunday tajriba ekologik mas'uliyatning hissiy va amaliy asosini mustahkamlaydi.

To'rtinchi jihat – iste'mol madaniyati. Ekologik madaniyat faqat chiqindini to'g'ri tashlash bilan cheklanmaydi. Keraksiz buyumni xarid qilmaslik, mavjud buyumdan oqilona foydalanish, oziq-ovqatni isrof qilmaslik ham ekologik xulqning muhim qismidir. Ota-ona xarid qarorlarini bola bilan muhokama qilib, "bizga bu haqiqatan kerakmi?", "buni uzoq vaqt ishlata olamizmi?", "qayta foydalanish imkoniyati bormi?" kabi savollarni odatga aylantirsa, bola ongida mas'uliyatli iste'molning dastlabki mezonlari shakllanadi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, ota-onaning ekologik tarbiyadagi samaradorligi katta miqdordagi maxsus bilimdan ko'ra izchil, tushunarli va takrorlanuvchi amaliy xulqqa ko'proq bog'liq. Ya'ni, ekologik madaniyatni shakllantirish uchun oilada murakkab loyihalardan boshlash shart emas. Suvni tejash, chiqindini joyiga tashlash, oziq-ovqatni qadrlash, yashil hududni asrash va keraksiz iste'molni kamaytirish kabi sodda odatlar muntazam bo'lsa, ular bolada uzoq muddatli xulq me'yorlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu asosda oilaviy ekologik tarbiyaning quyidagi amaliy modeli taklif qilinadi: birinchidan, ota-ona o'zi bajaradigan ekologik qoidalarni belgilaydi; ikkinchidan, ushbu qoidalarning sababini bolaga sodda tilda tushuntiradi; uchinchidan, bolaga yoshiga mos vazifa va mas'uliyat beradi; to'rtinchidan, natijani birgalikda kuzatadi; beshinchidan, bolaning tashabbusini rag'batlantiradi. Mazkur ketma-ketlik shaxsiy namuna, tushuntirish va faol ishtirokni yagona tarbiyaviy jarayonga birlashtiradi.

Xulosa va takliflar. Bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonida ota-onaning shaxsiy namunasi nazariy bilimni kundalik xulqqa aylantiruvchi muhim pedagogik omildir. Bola ekologik qoidalarni faqat eshitmaydi, balki oila a'zolarining real xatti-harakatlari orqali ularning qanchalik muhim ekanini baholaydi. Shu bois ota-onaning ekologik tarbiyadagi asosiy vazifasi farzandga ko'p nasihat berishdan ko'ra, mas'uliyatli ekologik turmush tarzini muntazam namoyon etishdan iborat.

Eng muhimi, ekologik tarbiya epizodik tadbir emas, balki kundalik hayotning uzluksiz qismi bo'lishi kerak. Ota-onaning kichik, ammo izchil harakatlari bolada tabiatga hurmat, tejamkorlik, mas'uliyat va kelajak avlod manfaatlarini hisobga olish kabi sifatlarni rivojlantiradi. Shunday oilaviy muhitda shakllangan ekologik madaniyat nafaqat bolaning shaxsiy xulqiga, balki kelajakda jamiyatning ekologik barqarorligiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

(1). Kollmuss A., Agyeman J. Mind the Gap: Why Do People Act Environmentally and What Are the Barriers to Pro-Environmental Behavior? Environmental Education Research. 2002, vol. 8, № 3, p. 239–260.

(2). Palmer J.A. Environmental Education in the 21st Century: Theory, Practice, Progress and Promise. London, Routledge, 1998.

(3). Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.

(4). Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.

(5). UNESCO. Education for Sustainable Development: A Roadmap. Paris, UNESCO, 2020.

(6). Chawla L. Learning to Love the Natural World Enough to Protect It. Barn. 2006, vol. 2, p. 57–78.

(7). Evans G.W., Otto S., Kaiser F.G. Childhood Origins of Young Adult Environmental Behavior. Psychological Science. 2018, vol. 29, № 5, p. 679–687.

(8). Grønhøj A., Thøgersen J. Why Young People Do Things for the Environment: The Role of Parenting for Adolescents' Motivation to Engage in Pro-environmental Behaviour. Journal of Environmental Psychology. 2017, vol. 54, p. 11–19.

(9). Gifford R., Nilsson A. Personal and Social Factors That Influence Pro-Environmental Concern and Behaviour: A Review. International Journal of Psychology. 2014, vol. 49, № 3, p. 141–157.

(10). O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi sohasiga oid ta'limiy-uslubiy materiallar.